

Pwyllgor Cydraddoldeb a Chyfiawnder Cymdeithasol
Ymgynghoriad: Tlodi tanwydd a'r Rhaglen Cartrefi Clyd
Gan: National Energy Action (NEA) Cymru

1. Cyflwyniad

- 1.1 Mae National Energy Action (NEA) yn elusen tlodi tanwydd genedlaethol sy'n dymuno sicrhau y gall pawb yng Nghymru fforddio cadw eu cartrefi'n gynnes ac yn ddiogel.¹ Rydym yn croesawu'r cyfle hwn i helpu cyfeirio ymchwiliad y Pwyllgor i dlodi tanwydd a'r Rhaglen Cartrefi Clyd.
- 1.2 Mae hwn yn gyfnod hollbwysig. Amcangyfrifir yr oedd 155,000 o aelwydydd yn byw mewn tlodi tanwydd yng Nghymru yn 2018, gyda 145,000 o aelwydydd pellach mewn perygl o fod mewn tlodi tanwydd.² Ers hynny, rydym wedi dioddef pandemig COVID-19 sydd wedi gwaethygu anghydraddoldebau presennol ac yn awr rydym yn wynebu 'argyfwng prisiau ynni' sydd wedi gweld cynnydd digynsail mewn biliau ynni aelwydydd, rhywbeth a fydd yn parhau.
- 1.3 Erbyn mis Ebrill 2022, mae NEA yn amcangyfrif y bydd cost gwresogi'r cartref cyfartalog wedi dyblu dros y 18 mis diwethaf.³ Os yw'r cap ar brisiau'n codi £400-£600 pellach i gymryd yr ymchwydd mewn prisiau nwy cyfanwerthol i ystyriaeth, amcangyfrifwn y gallai'r nifer cyffredinol o aelwydydd mewn tlodi tanwydd gynyddu 50% neu fwy, o'i gymharu ag amcangyfrifon 2018. Bydd hyn yn gweld niferoedd annerbyniol o bobl yn wynebu dewisiadau enbydus a llawn cywilydd rhwng gwresogi, bwyta, neu dalu costau hanfodol eraill.
- 1.4 Mae angen i'r deng mlynedd nesaf fod yn ddegawd o gyflwyno. Yn ogystal â'r angen am ymateb yn y tymor byr i raddfa'r argyfwng,⁴ bydd angen iddo weld ffocws angenrheidiol ar ddatgarboneiddio gwres mewn cartrefi a darparu dull pontio teg, fforddiadwy a chyfiawn ar gyfer cenedlaethau'r presennol a'r dyfodol.
- 1.5 Er eu bod i'w croesawu, nid yw'r cynlluniau presennol yn ddigonol i fynd i'r afael â graddfa tlodi tanwydd yng Nghymru, heb sôn am ddatgarboneiddio cartrefi. Gyda Llywodraeth Cymru wrthi'n ymgynghori ar y fersiwn nesaf o'i Rhaglen Cartrefi Clyd, mae nawr yn foment hanfodol i ystyried pa mor bell y mae'r Rhaglen bresennol wedi mynd â ni, ac wrth symud ymlaen i fanteisio ar y cyfle i ddarparu cymorth a warentir ar gyfer y 'gwaethaf yn gyntaf' – h.y. y rhai ar yr incwm isaf yn y cartrefi lleiaf effeithlon – gwella bywydau aelwydydd mewn tlodi tanwydd wrth i ni ddatgarboneiddio ac uwchraddio effeithlonrwydd ynni eu cartrefi.

2. Pam mae effeithlonrwydd ynni domestig yn bwysig?

- 2.1 Mae ein cartrefi'n chwarae rôl hanfodol yn ein bywydau bob dydd. Cymru sydd â'r stoc adeiladau hynaf a lleiaf effeithlon o safbwynt thermol o'i chymharu â gwledydd eraill y DU a gwledydd gogledd Ewrop. Fel y disgwylir, mae gan anheddau hŷn yng Nghymru berfformiad ynni gwael a thymheredd dan do is o'i gymharu â'r rhai a godwyd yn fwy diweddar.⁵ Mae hyn yn effeithio'n anghymesur ar yr aelwydydd tlotach yng Nghymru; y mae llawer ohonynt wedi'u dal yn y cartrefi mwyaf aneffeithlon, er anfantais i'w hiechyd a'u llesiant.
- 2.2 Mae effeithlonrwydd ynni gwael yn sbardun allweddol i dlodi tanwydd ac mae mwy nag 80% o aelwydydd sy'n dlawd o ran tanwydd yng Nghymru yn byw mewn cartrefi aneffeithlon⁶; yn uwch nag mewn unrhyw wlad arall yn y DU. Mae'r gorgyffwrdd hwn wedi gadael llawer o aelwydydd

tlotaf Cymru yn fwy agored i'r cynnydd anferth mewn prisiau ynni. Heb fynd i'r afael â gwastraff ynni diangen yn ein cartrefi, byddwn yn parhau i wastraffu miliynau o bunnoedd bob blwyddyn wrth i wres ddianc drwy waliau, toeon, lloriau a nenfydau heb eu hinswleiddio.

2.3 Mae effaith ddeilliannol tai o ansawdd gwael ar wasanaethau iechyd yn ddifrifol, gan gostio tua £95m i'r GIG yng Nghymru bob blwyddyn. I'r gwrthwyneb, mae lechyd Cyhoeddus Cymru yn amcangyfrif bod hyn yn arwain at £4 o fuddion iechyd am bob £1 a wariwyd ar wella cynhesrwydd mewn cartrefi sy'n agored i niwed, a gallai fod bron i 40% yn llai o dderbyniadau i'r ysbty ar gyfer rhai afiechydon sy'n gysylltiedig ag oerfel ymhlith y rhai y mae eu cartrefi wedi'u huwchraddio.⁷ Gallai'r arbediad blynyddol cyfartalog ar gyfer dod â chartref at lefel resymol o effeithlonrwydd ynni newid bywydau, gan dorri biliau dros £300 bob blwyddyn a thros £1,000 i'r aelwydydd tlotaf yn y cartrefi lleiaf effeithlon. Trwy ganolbwyntio ymdrechion cynnar ar y 'gwaethaf yn gyntaf' mae'r arbedion sylweddol hyn (sy'n cynyddu wrth i brisiau ynni godi) yn cronni dros gyfnod hwy, ar yr un pryd â chymryd camau cynnar i ostwng allyriadau carbon yn sylweddol, creu swyddi, a thwf economaidd.

2.4 I'r perwyl hwn, rydym yn croesawu'r cyfleoedd presennol i denantiaid tai cymdeithasol o dan y Rhaglen Ôl-osod wedi'i Optimeiddio (ORP) a'r fersiwn newydd o Safon Ansawdd Tai Cymru (SATC). Fodd bynnag, rhentwyr preifat a pherchen-feddianwyr yw'r mwyafrif helaeth (87%) o'r boblogaeth sy'n wynebu tlodi tanwydd yng Nghymru.⁸ Y prawf litmws go iawn ar eu cyfer o ran symud ymlaen tuag at ein targedau tlodi tanwydd a newid yn yr hinsawdd fydd y fersiwn sydd ar ddod o Raglen Cartrefi Clyd Llywodraeth Cymru, a chredwn fod nifer o wersi y gellir eu dysgu o'r cynlluniau presennol.

3. Beth yw'r prif wersi a ddysgwyd o Raglen Cartrefi Clyd bresennol Llywodraeth Cymru a sut gall y gwersi hyn helpu i siapio'r fersiwn nesaf er mwyn sicrhau ei bod yn cefnogi'r rhai sydd mewn risg o dlodi tanwydd, neu sy'n byw ynddo, yn well?

3.1 Mae NEA wedi hyrwyddo a chefnogi'r Rhaglen Cartrefi Clyd (y Rhaglen) yn gyson). Hyd yma, mae Nyth ac Arbed wedi gwneud rhai gwelliannau sydd i'w croesawu'n frwd i fywydau aelwydydd mewn tlodi tanwydd yng Nghymru. Er hynny, yn seiliedig ar dystiolaeth gan randdeiliaid amrywiol – gan gynnwys yr hyn a ddarparwyd drwy ymchwiliad Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (CCERA) y Pumed Senedd i dlodi tanwydd yn 2019, tystiolaeth ddiweddar gan Archwilio Cymru, ac adborth anecdotaidd gan ein partneriaid – mae nifer o wersi y dylid ymdrin â nhw yn fersiwn nesaf y Rhaglen. Rydym yn grwpio'r rhain o dan chwe thema allweddol: sef, Graddfa, Targedu a Chymhwystra, Mesurau, Hygyrchedd, Mecanweithiau Cyflwyno, a Monitro ac Adrodd.

Graddfa

3.2 Ers lansio'r Rhaglen yn 2009, buddsoddwyd mwy na £394m, gan wella effeithlonrwydd ynni mwy na 67,100 o aelwydydd perchen-feddianwyr ac yn y sector rhentu preifat.⁹ Yn 2018, pan gyhoeddodd Llywodraeth Cymru ei hamcangyfrifon tlodi tanwydd diweddaraf, credydwyd gwelliannau mewn effeithlonrwydd ynni gan iddynt ostwng lefelau amcangyfrifedig o dlodi tanwydd yng Nghymru, gan helpu i orbwyso prisiau tanwydd uwch ochr yn ochr â chynnydd mewn incwm.¹⁰

- 3.3 Fodd bynnag, cydnabuwyd yn gyffredinol ers hynny – gan gynnwys gan Lywodraeth Cymru – na fu buddsoddiad a graddfa'r Rhaglen yn ddigonol i ddiwallu anghenion neu gwrdd â thargedau.
- 3.4 Yn 2019, dywedodd Sefydliad Bevan "i ddileu tlodi tanwydd mewn deng mlynedd, mae angen i Lywodraeth Cymru gynorthwyo tua 33,000 o aelwydydd y flwyddyn i ddod allan o dlodi tanwydd. Rhwng 2010 a 2019 cafodd cyfanswm o 55,056 o aelwydydd – h.y. cyfwerth â 6,000 o aelwydydd y flwyddyn – welliannau effeithlonrwydd ynni cartref drwy Nyth ac Arbed... Nid yw hyn ond yn 20 y cant o'r nifer sydd ei angen."¹¹
- 3.5 Yn anffodus, mae lefel yr angen yn uwch o lawer erbyn hyn; yn anad dim gan fod y ddwy her o brisiau ynni tra uchel a gostyngiadau mewn incwm wedi gwaethygu'n ddifrifol. Os yw Llywodraeth Cymru am gyrraedd ei thargedau ar gyfer 2035, sef gostwng tlodi tanwydd yn sylweddol a dileu tlodi tanwydd difrifol cyn belled ag y bo'n rhesymol ymarferol¹², mae'n rhaid iddi fod yn barod i ehangu graddfa ei Rhaglen Cartrefi Clyd yn y dyfodol a chynyddu buddsoddiad.
- 3.6 Bydd graddfa debygol tlodi tanwydd yn 2022 yn gofyn am godi nifer ehangach o lawer o aelwydydd allan o dlodi tanwydd bob blwyddyn o'i gymharu â'r hyn y mae'r Rhaglen bresennol wedi'i gyflawni. Hyd yn oed yn ôl amcangyfrifon 2018, dywedodd y cyn-Weinidog y bydd angen i fwy na dwbl y nifer o gartrefi elwa o fuddsoddiad.¹³
- 3.7 O ystyried hyn, mae NEA yn cefnogi cais diweddar Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru i Lywodraeth Cymru am ddyblu cyllid tlodi tanwydd i £732m erbyn 2030, a'i ategu â grantiau ar gyfer pobl ar incwm isel a fyddai ar gael o gyllid seilwaith cenedlaethol Llywodraeth y DU.¹⁴
- 3.8 Galwodd NEA a rhanddeiliaid allweddol eraill, gan gynnwys Cynghrair Tlodi Tanwydd Cymru, ar Lywodraeth Cymru hefyd i gyflwyno targedau tlodi tanwydd dros dro yn seiliedig ar effeithlonrwydd ynni cartrefi sydd mewn tlodi tanwydd. Yn anffodus, ni fabwysiadwyd y rhain nac unrhyw dargedau dros dro eraill pan gyflwynodd Llywodraeth Cymru ei *Chynllun Trechu Tlodi Tanwydd* yn ddiweddar. Mae hyn er gwaethaf dyletswydd gyfreithiol ar Lywodraeth Cymru i roi'r cerrig milltir allweddol hyn ar waith tuag at amcanion 2035 (yn unol â pharagraff 3.5 uchod).

Targedau a Chymhwysra

- 3.9 Mae NEA yn cefnogi bwriad y Rhaglen Cartrefi Clyd i helpu'r 'gwaethaf yn gyntaf' – h.y. y rhai ar yr incwm isaf, sy'n byw yn y cartrefi lleiaf effeithlon. Roeddem yn falch o weld yr egwyddor hon yn cael ei nodi'n echblyg yng Nghynllun Tlodi Tanwydd diweddaraf Llywodraeth Cymru a'i phwysleisio yng Nghynllun Cymru Sero Net.
- 3.10 I'r perwyl hwn, rydym yn croesawu ehangu meini prawf cymhwysra Nyth y tu hwnt i'r rhai sy'n cael budd-daliadau prawf modd yn unig, i dargedu cymorth hefyd at y rhai sydd ar incwm cymharol isel y maent yn dioddef gyda chyflyrau iechyd a waethygir gan oerfel o dan beilot Cyflyrau Iechyd y Cynllun Nyth. Yn unol â'r amcangyfrifon diweddaraf, nid oedd y mwyafrif (69%) o'r rhai mewn tlodi tanwydd yng Nghymru yn 2018 yn derbyn budd-daliadau prawf modd.¹⁵
- 3.11 Fodd bynnag, ceir barn gymysg am effaith Nyth ac Arbed ar leihau tlodi tanwydd ac mae cwestiynau difrifol wedi'u codi ynghylch pa mor effeithiol fu'r cynlluniau o ran targedu'r rhai sy'n byw mewn tlodi tanwydd y mae ganddynt yr angen mwyaf am gymorth.

- 3.12 Fel y nodwyd yn ymchwiliad Pwyllgor CCERA¹⁶, mae'r cynlluniau'n ddi-os wedi arwain at welliannau mewn effeithlonrwydd ynni cartrefi, a dylai hyn wneud aelwydydd yn llai tebygol o fod mewn tlodi tanwydd. Fodd bynnag, mae'n anodd bod yn sicr ynghylch union effaith y cynlluniau. Yn y gorffennol, ymddengys nad oedd y naill cynllun na'r llall yn gwirio'n rheolaidd a oedd aelwydydd mewn tlodi tanwydd cyn neu ar ôl yr ymyriad.¹⁷
- 3.13 Er bod Nyth bellach yn gwneud hynny, mae'r ffordd y mae wedi esblygu dros y blynyddoedd diwethaf yn awgrymu bod arian yn cael ei flaenoriaethu i bobl efallai nad ydynt mewn tlodi tanwydd.¹⁸ Gellid dadlau hefyd bod canfyddiadau diweddar Archwilio Cymru yn bwrw amheuaeth ar ddibynadwyedd rhai o'r canlyniadau a adroddwyd gan Nyth, gan gynnwys ffigurau sy'n cyfrif y rhai a gymerwyd allan o dlodi tanwydd, enillion effeithlonrwydd ynni 'cyn ac ar ôl' blaenorol, a thargedu.
- 3.14 Dros y blynyddoedd diwethaf, nid oedd y rhan fwyaf o aelwydydd a dderbyniodd becyn effeithlonrwydd ynni drwy Nyth yn byw mewn tlodi tanwydd: 57% yn 2018-19, 63.7% yn 2019-20, a 49.6% yn 2020-21.¹⁹ At hynny, nododd Archwilio Cymru y gellid dadlau bod y cynllun wedi symud o'i ddiben gwreiddiol o daclo tlodi tanwydd yn ei gyfanrwydd, gan fynd yn fwy o gynllun cyfnewid boeleri. Mae'r ffordd y penderfynodd Llywodraeth Cymru y dylai'r Rheolwr Cynllun asesu a dehongli effeithlonrwydd ynni cartref wedi israddio EPC yn artiffisial a galluogi mwy o bobl i fod yn gymwys am gymorth, gan gynnwys llawer nad oeddent o bosib yn byw mewn tlodi tanwydd. Golygodd hyn hefyd i enillion effeithlonrwydd ynni 'cyn ac ar ôl' a gostwng carbon o ganlyniad i'r ymyriad gael eu "gorbwysleisio'n sylweddol".²⁰
- 3.15 O ran Arbed, nid yw'n glir pa effaith y mae'r cynllun wedi'i chael o ran codi cartrefi allan o dlodi tanwydd, yn seiliedig ar wybodaeth a dadansoddiadau sydd ar gael yn gyhoeddus. Nid yw'n ymddangos bod adroddiad blynyddol diweddaraf Arbed yn nodi faint o aelwydydd a gefnogwyd oedd mewn tlodi tanwydd cyn neu ar ôl yr ymyriad.²¹
- 3.16 Yn fersiwn nesaf y Rhaglen, cred NEA ei fod yn hanfodol i Lywodraeth Cymru ffocysu'r cynlluniau ar godi aelwydydd allan o dlodi tanwydd, gan gefnogi'r 'gwaethaf yn gyntaf' – h.y. y rhai ar yr incwm isaf, yn y cartrefi lleiaf effeithlon. Dylid dylunio'r Rhaglen i gynnwys aelwydydd incwm isel sy'n byw mewn tlodi tanwydd, neu sydd mewn perygl o hynny, hyd yn oed os nad ydynt yn derbyn budd-daliadau prawf modd.
- 3.17 At hynny, bydd yn bwysig i fersiwn nesaf y rhaglen gydweddu â cham nesaf y Rhwymedigaeth Cwmnïau Ynni (ECO), sydd i fod mewn grym rhwng mis Ebrill 2022 a mis Mawrth 2026. Bwriedir i hyn hefyd ganolbwyntio ar wella'r cartrefi lleiaf effeithlon a feddiannir gan aelwydydd incwm isel ac agored i niwed (gan wneud gwelliannau ehangach a mwy cyflawn iddynt) ac mae NEA yn croesawu hyn.

Mesurau

- 3.18 Yn anffodus, mae esblygiad y Rhaglen Cartrefi Clyd hefyd yn golygu ei fod wedi methu fwyfwy â chyflawni ei hymagwedd 'tŷ cyfan' gwreiddiol. Cyfnewid boeleri fu'r mwyafrif helaeth o fesurau effeithlonrwydd ynni a osodwyd o dan Nyth. Yn 2019-20, roedd 93.8% o'r mesurau a osodwyd yn foeleri newydd a gosodiadau gwres canolog; dim ond 6.2% oedd inswleiddio safonol. Yn 2020-21, cododd y ffigur hwn i 94.4% ar gyfer gosod boeleri newydd a gosodiadau gwres canolog; gyda dim ond 5.6% ar gyfer inswleiddio safonol, gan gynnwys 5.5% inswleiddio loffydd a 0.1% atal drafftiau.²²

- 3.19 Yn amlwg, mae hyn ar draul uwchraddiadau pwrpasol eraill i ffabrig yr adeilad, gan gynnwys, er enghraifft, inswleiddio waliau ceudod neu solet, a fyddai'n darparu manteision hirdymor ac ateb parhaol o ran biliau is drwy fesurau effeithlonrwydd ynni sy'n gostwng y galw am ynni. mae hyn yn peri pryder i ni ac awgryma ymateb Rheolwr y Cynllun i ymchwiliad Pwyllgor CCERA fod mesurau inswleiddio yn cael eu hystyried yn "ychwanegol" ac "eilaid", sydd wedi'u cyfyngu gan y trothwyon a bennwyd gan Lywodraeth Cymru.²³
- 3.20 Er bod set ehangach o fesurau wedi'u gosod o dan Arbed o'i gymharu â Nyth, mae'n ymddangos bod inswleiddio yn y lleiafrif o hyd. Rhwng mis Hydref 2018 a mis Mawrth 2021, gosododd Arbed fesurau mewn 3,108 o gartrefi, y derbyniodd 2,095 (67%) ohonynt system wresogi newydd, gyda 1,777 (57%) o gartrefi yn derbyn paneli solar a 415 (13%) yn derbyn inswleiddio i'r atig.²⁴
- 3.21 Er i'r Rhaglen gwmpasu pob ardal ddaearyddol yng Nghymru, mae'n bryder bod y diffyg mesurau ffabrig hefyd yn golygu i'r cynlluniau fethu ag ymdrin â'r heriau penodol sy'n gysylltiedig â thaclo tlodi tanwydd gwledig. Mae gan Gymru gyfran fawr o aelwydydd gwledig a chyfran fawr o gartrefi aneffeithlon â waliau solet, gyda niferoedd uwch mewn ardaloedd gwledig.
- 3.22 Mae gan Nyth ac Arbed gapiau gwario o ran y swm sy'n cael ei wario ar eiddo unigol. Er bod y capiau hyn wedi'u gosod yn uwch ar gyfer eiddo heb gyflenwad nwy, sy'n fwy cyffredin mewn ardaloedd gwledig, noda tystiolaeth anecdotaidd gan bartneriaid, gan gynnwys Cyngor ar Bopeth, fod aelwydydd anghenus mewn cartrefi heb gyflenwad nwy gyda waliau solet yn aml wedi methu â chael yr inswleiddio y mae ei angen ar eu heiddo oherwydd y costau cysylltiedig.
- 3.23 Yn 2019-20, dim ond 0.5% o'r mesurau a osodwyd drwy Nyth ar gyfer eiddo heb gyflenwad nwy oedd ar gyfer inswleiddio, gan awgrymu y gallai llai na 10 o aelwydydd heb gyflenwad nwy fod wedi derbyn inswleiddio waliau solet, er gwaetha'r ffaith mai 65,000 yw nifer yr aelwydydd â waliau solet heb eu hinswleiddio mewn tlodi tanwydd yn 2018 (h.y. 21%, y gyfradd uchaf o dlodi tanwydd ymhlith pob math o wal ac inswleiddio).²⁵ Un ffordd o sicrhau bod eiddo gwledig â waliau solet yn cael y sylw sydd ei angen arnynt drwy'r Rhaglen yw cael lleiafswm wal solet, yn debyg i'r hyn sydd gan gynllun ECO Prydain Fawr. Mae'n bosib y bydd angen capiau cost mwy hael ar gyfer grantiau hefyd. Er enghraifft, mae cynllun Grant Uwchraddio Cartref Lloegr (HUG) yn caniatáu grantiau o hyd at £25,000 i uwchraddio'r eiddo gwledig lleiaf effeithlon.
- 3.24 Yn ein barn ni, mae'n hanfodol bod fersiwn nesaf y Rhaglen yn mabwysiadu ymagwedd aml-fesur, 'ffabrig yn gyntaf', yn unol â nodau polisi trosgynnol y Cynllun Tlodi Tanwydd a Chynllun Sero Net Cymru. Bydd hyn yn golygu'n anochel y bydd angen codi trothwyon y cap ariannol i alluogi mesurau nad oeddent wedi'u cynnwys yn flaenorol neu eu gosod yn aml.
- 3.25 Fel yr argymhellwyd gan y Pwyllgor CCERA blaenorol, dylai'r fersiwn nesaf hefyd gynnwys rhaglen gymorth wedi'i theilwra gyda'r nod o ymdrin â'r heriau penodol a wynebir mewn ardaloedd gwledig, gyda lefelau priodol o gyllid sy'n cymryd y mesurau mwy cymhleth a chostus y mae eu hangen i ymdrin â thlodi tanwydd gwledig i ystyriaeth.²⁶

Hygyrchedd

- 3.26 Mae hefyd yn hanfodol bod y Rhaglen yn y dyfodol yn hygyrch i bawb sydd angen ei chefnogaeth.

3.27 Bydd hyn yn golygu sicrhau bod mesurau'n cael eu cyllido'n llawn ac na fyddant yn gofyn am unrhyw gyfraniadau ariannol gan aelwydydd mewn tloedi tanwydd. Yn unol â'r argymhelliad, dylai'r Rhaglen hefyd dalu costau gwaith ategol a galluogol sydd fel arall wedi atal aelwydydd rhag derbyn gwelliannau effeithlonrwydd ynni fel mater o drefn hyd yma²⁷. Dylai'r rhain gynnwys:

- Adnewyddu'r gosodiad trydanol – Er mwyn gwneud newidiadau i gartref, weithiau mae'n rhaid adnewyddu'r gosodiad trydanol am resymau diogelwch. Gall hyn gostio miloedd o bunnoedd.
- Gwasanaethu a chynnal a chadw – Nid yw'r cyllid grant a ddarperir drwy lawer o gynlluniau sydd ar gael yn talu am gostau gwasanaethu a chynnal a chadw blynyddol. Os na all yr aelwyd dalu'r costau hyn, mae mwy o risg y bydd problemau'n datblygu gyda'r system wresogi.
- Uwchraddio'r rhwydwaith trydan – Mewn rhai achosion, pan fydd deiliad tŷ yn penderfynu gosod pwmp gwres fel eu prif ffynhonnell wresogi, efallai na fydd eu cysylltiad â'r grid trydan yn ddigonol i gefnogi'r fath offer. Mae NEA yn ymwybodol o rai achlysuron lle mae'r rhwydwaith wedi mynnu i'r aelwyd gyfrannu'n ariannol tuag at gost y gwaith uwchraddio, a all fod yn afresymol, cyn iddo ddigwydd.
- Ailaddurno a gwaith paentio. Bydd rhai gosodiadau'n golygu y bydd angen ailaddurno cartref i'w adfer i'w gyflwr blaenorol.

3.28 At hynny, dylid hybu a darparu mesurau ochr yn ochr â chyngor a chymorth annibynnol a chyfannol, gan ddarparu cyngor a chymorth uniongyrchol i aelwydydd agored i niwed mewn tloedi tanwydd, neu mewn perygl o hynny, ar wella effeithlonrwydd ynni yn y cartref, mwyafu incwm, a rheoli/gostwng costau ynni, a chael mynediad i'r cymorth ehangach sydd ar gael yn y farchnad ynni, megis y Gostyngiad Cartrefi Cynnes.

Mecanweithiau Cyflwyno

3.29 Mae NEA eisoes wedi hyrwyddo rhinweddau cynllun seiliedig ar ardaloedd sy'n targedu clystyrau o gartrefi aneffeithlon mewn ardaloedd difreintiedig, ochr yn ochr â chynllun sy'n seiliedig ar alw. Rydym yn ymwybodol bod Arbed bellach wedi cau a chyn hynny, wedi profi oedi sylweddol a phroblemau o ran tangyflawni, sy'n golygu y derbyniodd nifer sylweddol llai o aelwydydd gymorth na'r hyn a fwriadwyd.²⁸

3.30 Er hynny, dylai fod teilyngdod sylweddol i ymagwedd barhaus sy'n seiliedig ar ardaloedd ar gyfer rhan o'r Rhaglen, gan gynnwys:

- Darbodion maint – Gan fod targedu'n gweithio ar sail yr ardal, gall gosodwyr lleol weithio fesul stryd, yn hytrach nag ar wasgar ar draws ardaloedd. Mae hyn yn lleihau costau ac yn sicrhau bod yr arian yn mynd ymhellach.
- Effaith ar gymdogaethau – Gall targedu ar sail ardaloedd gynyddu nifer yr aelwydydd sydd â diddordeb mewn gwneud gwelliannau. Mae aelwydydd yn fwy tebygol o fanteisio ar y cynnig o welliannau effeithlonrwydd ynni os gallant weld bod eu cymdogion hefyd yn manteisio ar y cynnig.
- Manteision economaidd – Gallai crynhoi'r arbedion ynni mewn ardal benodol arwain at fuddion economaidd lleol mwy sylweddol. Wrth i gostau ynni ostwng, mae pŵer gwario yn cynyddu, sy'n golygu hwb posib i economïau lleol na ellir eu cyflawni os mai dim ond nifer fach o gartrefi sy'n cael eu gwella o fewn ardal leol.

3.31 Mae NEA ar ddeall bod Llywodraeth Cymru wedi comisiynu gwerthusiad cyffredinol o Arbed, sydd i'w gynnal yn gynnar yn 2022. Mae'n bwysig bod gwersi'n cael eu dysgu, a bod Llywodraeth Cymru yn cyflwyno'r fath dystiolaeth fel rhan o'i hymgyngoriad ar gyfer fersiwn nesaf y Rhaglen.

Monitro ac Adrodd

3.32 Yn olaf, yn fwy cyffredinol, amlygodd ymchwiliad Pwyllgor CCERA bryderon difrifol ynghylch diffyg fframwaith monitro a gwerthuso cadarn.²⁹ Heb hyn, mae'n amhosib gwerthuso a yw'r cynlluniau'n effeithiol wrth leihau tlogi tanwydd, sy'n hanfodol o ystyried mai dull cyflwyno allweddol Llywodraeth Cymru o fynd i'r afael â thlogi tanwydd yng Nghymru yw'r Rhaglen.

3.33 Ers hynny, nodwn fod Archwilio Cymru wedi adrodd am bryderon sylweddol ynghylch trefniadau monitro a contractio Llywodraeth Cymru, gan ddod i'r casgliad y bydd angen tynhau contractau a chryfhau goruchwyliaeth yn y fersiwn nesaf.³⁰ Byddai NEA hefyd yn disgwyl i'r materion hyn gael sylw mewn unrhyw fersiwn o'r Rhaglen yn y dyfodol ac mae'n argymhell bod trefniadau cryfion, ffurfiol hefyd yn cael eu rhoi ar waith ar gyfer rheoli unrhyw faterion gwneud iawn pan fyddant yn codi a sut y cânt eu datrys ar gyfer aelwydydd.

4. Sut y gellir annog landlordiaid sector preifat i daclo tlogi tanwydd ymhlith tenantiaid?

4.1 Yr isafswm safon gyfer effeithlonrwydd ynni a bennir ar gyfer eiddo rhentu preifat yng Nghymru a Lloegr ar hyn o bryd yw EPC E. Mae Llywodraeth y DU wedi ymgynghori ar godi'r isafswm safon hon i EPC C erbyn 2028, gyda landlordiaid yn gorfod gwario lleiafswm nad yw wedi'i bennu eto er mwyn cyrraedd y safon. Byddai'r fath newid mewn safonau'n gam cadarnhaol ymlaen o ran sicrhau bod y sector rhentu preifat yn taclo tlogi tanwydd yn ddigonol.

4.2 Er hynny, dim ond rhan o'r darlun yw rheoliadau. Mae'n rhaid gorfodi rheoliadau ac mae'r ddyletswydd o dan MEES i wneud hynny wedi'i gosod ar awdurdodau lleol. Dylai fod gan awdurdodau lleol gynlluniau yn eu lle, fel rhan o'u strategaethau tlogi tanwydd a sero net eu hunain, o ran sut y byddant yn plismona'r rheoliadau pwysig hyn yn ddigonol.

4.3 At hynny, mae'n gymesur i ganiatáu i landlordiaid preifat gael mynediad i rywfaint o'r cyllid sydd ar gael, ochr yn ochr â chyflawni eu rhwymedigaethau rheoleiddio, er mwyn sicrhau eu bod yn uwchraddio eu heiddo cyn belled ag y bo modd. Yn Lloegr, er enghraifft, mae'r cynllun HUG yn caniatáu cymhorthdal o £5,000 i landlordiaid preifat ar yr amod eu bod hefyd yn cyfrannu 50% arall o'r cymhorthdal. Byddai'r fath lwfansau ariannu yn fersiwn nesaf y Rhaglen Cartrefi Clyd yn arwain at lefel briodol o anogaeth, ar yr amod bod rheoliadau ymestyn newydd wedi'u rhoi ar waith gan Lywodraeth y DU er mwyn i eiddo rhentu preifat gyrraedd EPC C erbyn 2028. Dyma ymrwymiad a wnaed gyntaf o fewn Strategaeth Twf Glân 2017 ond nid yw wedi'i weithredu gan Lywodraeth y DU eto.

5. Sut gall Llywodraeth Cymru sicrhau bod fersiwn nesaf y Rhaglen Cartrefi Clyd yn cydweddu'n well â'i hymdrechion i ddatgarboneiddio tai Cymru?

5.1 Cydnabyddir y gall a bod angen i gartrefi cynnes a diogel fod wrth wraidd pontio teg a fforddiadwy i sero net. Heb raglenni i drawsnewid cartrefi'r rhai sydd ar yr incwm isaf ac yn byw

yn yr eiddo lleiaf effeithlon, ac i ddarparu technolegau gwresogi glân, byddwn yn methu yn y ddau beth. Fel y nodwyd yn gynharach yn yr ymateb hwn, dylai'r Rhaglen nesaf fabwysiadu dull **'gwaethaf yn gyntaf'**. Trwy wneud hynny, bydd aelwydydd mewn tlodi tanwydd yn gweld biliau ac allyriadau carbon gostyngol, gan wneud cyfraniad sylweddol at ymdrechion i ddatgarboneiddio tai Cymru.

- 5.2 Ymchwiliodd NEA a Monitor Tlodi Tanwydd Yr Alban 2021/22³¹ i'r materion hyn yn helaeth, gan nodi bod angen cyflawni nifer o bethau er mwyn datgarboneiddio gwres aelwydydd mewn tlodi tanwydd yn effeithiol.
- 5.3 Mae'n rhaid bod **cyllid digonol** ar gael i ateb y broblem. Yn unol â galwadau diweddar Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru, mae NEA yn argymhell ymrwymo £325m hyd at 2025 i uwchraddio effeithlonrwydd ynni cartrefi mewn tlodi tanwydd.
- 5.4 Yn unol â Chynllun Tlodi Tanwydd Llywodraeth Cymru a Chynllun Sero Net Cymru, mae NEA yn argymhell y dylid gwario'r cyllid hwn ar sail **'ffabrig yn gyntaf'**, gan weithio ar effeithlonrwydd ynni'r amgylchedd adeiledig i gael cartrefi 'parod am Sero Net' cyn, neu ar yr un pryd â gwneud newidiadau i'r system wresogi mewn cartref. Bydd hyn yn sicrhau, beth bynnag fo'r math o wres, y gall yr aelwyd wneud arbedion. Er mwyn gwneud hyn yn effeithiol, mae'n rhaid i gapiau cost fod yn ddigonol i wneud gwaith uwchraddio materol, gan gynnwys caniatáu gosodiadau inswleiddio waliau solet lle bo hynny'n briodol. Dylid darparu cymorth ychwanegol ar gyfer aelwydydd gwledig, sy'n gymesur â'r rhwystrau ychwanegol y maent yn eu hwynebu o ran datgarboneiddio.
- 5.5 Mae'n rhaid cyflwyno'r Rhaglen gan ddarparu **digon o gyngor a chynyddu ymwybyddiaeth**. Dylai cyngor fod ar gael i'r rhai na allant gael mynediad i'r rhyngwrwyd (trwy wasanaeth dros y ffôn neu wyneb yn wyneb) ac mae'n debygol y bydd angen gwella cyngor wedi'i deilwra ar ddatgarboneiddio cartrefi yn sylweddol. Rydym yn argymhell i Lywodraeth Cymru ymchwilio i ffyrdd o wella a chynnwys cyngor penodol ar gyfer datgarboneiddio cartrefi mewn mentrau sgiliau cenedlaethol.
- 5.6 Mae'n rhaid hefyd ennyn ffydd gan aelwydydd y bydd y newidiadau a wneir i'w cartrefi o **ansawdd da, ac wedi'u hategu gan fynediad at dulliau gwneud iawn digonol**. Gellir cyflawni hyn trwy ddefnyddio Safon PAS 2035 o fewn fersiwn nesaf y Rhaglen, sydd â gofyniad i wneud iawn i aelwydydd os a phan nad yw gosodiadau'n bodloni'r safonau gofynnol.
- 5.7 Yn olaf, er mwyn sicrhau hyder, mae'n rhaid bod cynlluniau'r llywodraeth yn **dryloyw**. Rydym yn argymhell bod yn rhaid adrodd yn rheolaidd ar sut mae polisïau'n effeithio ar filiau defnyddwyr ac i Lywodraeth Cymru ymrwymo i gynnal asesiadau effaith ar gyfer pob penderfyniad polisi ar lefel fwy gronynnol, er mwyn deall yn well effeithiau dosbarthiadol newid polisïau.

DIWEDD

¹ Mae National Energy Action (NEA) Cymru yn eirioli dros wneud cartrefi cynnes yn flaenoriaeth genedlaethol, yn darparu llwyfannau i sefydliadau cymunedol ddod ynghyd i rannu barn ac arfer gorau, ac yn gweithio gyda phartneriaid i ddarparu hyfforddiant a chymwysterau cenedlaethol gysylltiedig â thlodi tanwydd, dyled tanwydd, cynhesrwydd fforddiadwy a chynghor ymarferol ar ynni i staff sy'n wynebu'r gymuned, ac i gefnogi aelwydydd incwm isel ac agored i niwed anghenus yn uniongyrchol. Gweler www.nea.org.uk.

-
- ² Gweler *Amcangyfrifon tlogi tanwydd ar gyfer Cymru, 2018: diwygiedig*, Llywodraeth Cymru, yn <https://llyw.cymru/sites/default/files/statistics-and-research/2019-12/amcangyfrifon-tlogi-tanwydd-ar-gyfer-cymru-2018.pdf> Noder: Disgwylir y bydd Llywodraeth Cymru'n cyhoeddi 'rhagamcaniadau tlogi tanwydd' wedi'u diweddarau yng ngwanwyn 2022.
- ³ Gweler <https://www.nea.org.uk/energy-crisis>
- ⁴ Gweler https://www.nea.org.uk/wp-content/uploads/2022/01/NEA-policy-briefing-supporting-vulnerable-energy-customers-this-winter-updated-110122_final_MC.pdf
- ⁵ Gweler Arolwg Amodau Tai Cymru, 2018: <https://llyw.cymru/sites/default/files/pdf-versions/2021/5/2/1621952011/arolwg-cyflwr-tai-cymru-ebrill-2017-i-fawrth-2018-crynodeb-cynllun-yr-arolwg.pdf>.
- ⁶ Gweler <https://llyw.cymru/sites/default/files/statistics-and-research/2019-12/amcangyfrifon-tlogi-tanwydd-ar-gyfer-cymru-2018.pdf>.
- ⁷ Gweler *Gwneud Gwahaniaeth Tai ac Iechyd: Yr Achos dros Fuddsoddi*, Iechyd Cyhoeddus Cymru, yn <https://icc.gig.cymru/newyddion/cyhoeddiadau/gwneud-gwahaniaeth-tai-ac-iechyd/icc-gwneud-gwahaniaeth-tai-ac-iechyd-yr-achos-dros-fuddsoddi-pdf> Noder: Mae adroddiad Iechyd Cyhoeddus Cymru hefyd yn amlygu bod pob £1 sy'n cael ei gwario ar addasiadau cyn rhyddhau o'r ysbty yn cynhyrchu gwerth £7.50 o arbedion i wasanaethau iechyd a gofal cymdeithasol.
- ⁸ Gweler *Amcangyfrifon tlogi tanwydd ar gyfer Cymru, 2018: diwygiedig*, Llywodraeth Cymru, yn <https://llyw.cymru/sites/default/files/statistics-and-research/2019-12/amcangyfrifon-tlogi-tanwydd-ar-gyfer-cymru-2018.pdf>
- ⁹ Gweler *Cynigion ar gyfer fersiwn nesaf y Rhaglen Cartrefi Clyd* yn <https://llyw.cymru/cynigion-ar-gyfer-fersiwn-nesaf-y-rhaglen-cartrefi-cynnes>
- ¹⁰ Gweler <https://llyw.cymru/amcangyfrifon-tlogi-tanwydd-ar-gyfer-cymru-prif-ganlyniadau-2018>
- ¹¹ Gweler *Tlogi Tanwydd yng Nghymru*, Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (2020) yn <https://senedd.cymru/laid%20documents/cr-ld13147/cr-ld13147-w.pdf>
- ¹² O dan ei *Chynllun Trechu Tlogi Tanwydd 2021–2035*, mae Llywodraeth Cymru wedi gosod tri tharged, sef: Ni amcangyfrifir bod unrhyw aelwyd yn byw mewn tlogi tanwydd difrifol neu barhaus cyn belled ag y bo'n rhesymol ymarferol; Amcangyfrifir nad oes mwy na 5% o aelwydydd yn byw mewn tlogi tanwydd ar unrhyw un adeg cyn belled ag y bo'n rhesymol ymarferol; a Bydd nifer yr holl aelwydydd sydd 'mewn perygl' o syrthio i dlogi tanwydd yn cael ei haneru a mwy ar sail amcangyfrif 2018. Gweler <https://llyw.cymru/trechu-tlogi-tanwydd-2021-i-2035-html#section-64048>
- ¹³ Gweler *Tlogi Tanwydd yng Nghymru*, Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (2020) yn <https://senedd.cymru/laid%20documents/cr-ld13147/cr-ld13147-w.pdf>
- ¹⁴ Gweler *Cartrefi addas ar gyfer y Dyfodol: Yr Her Ôl-osod*, Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru mewn partneriaeth â New Economics Foundation. Mae'r adroddiad yn tynnu sylw at y ffaith y byddai mesurau ôl-osod yn dileu tlogi tanwydd ac yn lleihau costau ynni diangen, gan arbed £418 y flwyddyn ar gyfartaledd i drigolion Cymru ar eu biliau ynni (cyfanswm o £8.3bn erbyn 2040); heb sôn am y manteision amgylcheddol ac iechyd sylweddol, gan gynnwys arbediad costau o £4.4bn i'r GIG erbyn 2040. Mae'r Comisiynydd yn galw ar Lywodraeth Cymru a Llywodraeth y DU i gydweithio i ariannu'r her ôl-osod gan ddefnyddio'r holl ysgogiadau ariannol sydd ar gael iddynt. Mae'r cynigion yn cynnwys Llywodraeth Cymru yn dyblu cyllid tlogi tanwydd i £732m erbyn 2030 ac yn ei ategu â grantiau i bobl ar incwm isel a fyddai ar gael o gyllid seilwaith cenedlaethol Llywodraeth y DU (£2.6bn, ynghyd â dyraniad o £1bn o'r Gronfa Ffyniant a Rennir). Crynhoir canfyddiadau'r adroddiad mewn Crynodeb Gweithredol (<https://www.futuregenerations.wales/wp-content/uploads/2021/07/CYM-Exec-Summary-CYM-Financing-the-decarbonisation-of-housing-in-Wales.pdf>), a ategir gan Grynodeb Technegol (<https://www.futuregenerations.wales/wp-content/uploads/2021/07/CYM-Tech-Summary-CYM-Financing-the-decarbonisation-of-housing-in-Wales.pdf>) ac adroddiad manwl (<https://neweconomics.org/uploads/files/Financing-Wales-Housing-Decarbonisation.pdf>)
- ¹⁵ Gweler *Amcangyfrifon tlogi tanwydd ar gyfer Cymru, 2018: diwygiedig*, Llywodraeth Cymru, yn <https://llyw.cymru/sites/default/files/statistics-and-research/2019-12/amcangyfrifon-tlogi-tanwydd-ar-gyfer-cymru-2018.pdf>
- ¹⁶ Gweler *Tlogi Tanwydd yng Nghymru*, Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (2020) yn <https://senedd.cymru/laid%20documents/cr-ld13147/cr-ld13147-w.pdf>
- ¹⁷ Gweler *Tlogi Tanwydd*, Swyddfa Archwilio Cymru (2019) yn <https://audit.wales/cy/publication/tlogi-tanwydd>
- ¹⁸ Gweler *Rhaglen Cartrefi Clyd Llywodraeth Cymru*, Archwilio Cymru (2021) yn <https://audit.wales/cy/publication/rhaglen-cartrefi-clyd-llywodraeth-cymru>
- ¹⁹ Gweler adroddiadau blynyddol y cynllun Nyth, sydd ar gael yn <https://nyth.llyw.cymru/cy/about-nest/>
- ²⁰ Gweler *Rhaglen Cartrefi Clyd Llywodraeth Cymru*, Archwilio Cymru (2021) yn <https://audit.wales/cy/publication/rhaglen-cartrefi-clyd-llywodraeth-cymru>
- ²¹ Gweler *Adroddiad blynyddol Arbed 2019-20* yn <https://www.arbedambyth.wales/adroddiad-blynyddol-2019-20.pdf>
- ²² Gweler adroddiadau blynyddol y cynllun Nyth, sydd ar gael yn <https://nyth.llyw.cymru/cy/about-nest/>
- ²³ Ibid

²⁴ Gweler *Rhaglen Cartrefi Clyd Llywodraeth Cymru*, Archwilio Cymru (2021) yn

<https://audit.wales/cy/publication/rhaglen-cartrefi-clyd-lywodraeth-cymru>

²⁵ Gweler Tabl 4.4.1 yn *Amcangyfrifon tloidi tanwydd ar gyfer Cymru, 4.4.1: diwygiedig*, Llywodraeth Cymru, yn

<https://llyw.cymru/sites/default/files/statistics-and-research/2019-12/amcangyfrifon-tloidi-tanwydd-ar-gyfer-cymru-2018.pdf>

²⁶ Gweler Argymhelliad 18 yn *Tloidi Tanwydd yng Nghymru*, Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (18) yn <https://senedd.cymru/laid%20documents/cr-ld13147/cr-ld13147-w.pdf>

²⁷ Gweler *Tloidi Tanwydd yng Nghymru*, Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (2020) yn

<https://senedd.cymru/laid%20documents/cr-ld13147/cr-ld13147-w.pdf>

²⁸ Dogfennir y materion hyn mewn cryn fanylder yn *Rhaglen Cartrefi Clyd Llywodraeth Cymru*, Archwilio Cymru (2021) yn

<https://audit.wales/cy/publication/rhaglen-cartrefi-clyd-lywodraeth-cymru>. Mae'r adroddiad yn amlygu'r ffaith bod

Arbed 3 wedi parhau i wynebu problemau arwyddocaol y tu hwnt i'w flwyddyn gyflwyno gyntaf yn 2018-19 (pan oedd ei thanwariant yn sylweddol) a bod Llywodraeth Cymru wedi gwneud newidiadau sylweddol i'r contract i geisio cyflymu'r broses gyflwyno, ailbroffilio a gostwng targedau o ran nifer y cartrefi sydd i'w cefnogi yn ogystal â gwanhau lefel yr uchelgais o ran gwelliannau i sgoriau EPC.

²⁹ Gweler *Tloidi Tanwydd yng Nghymru*, Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd, Yr Amgylchedd a Materion Gwledig (2020) yn

<https://senedd.cymru/laid%20documents/cr-ld13147/cr-ld13147-w.pdf>

³⁰ Gweler *Rhaglen Cartrefi Clyd Llywodraeth Cymru*, Archwilio Cymru (2021) yn

<https://audit.wales/cy/publication/rhaglen-cartrefi-clyd-lywodraeth-cymru>. Ymysg y problemau sydd i'w gweld mae gwahaniaethau mawr yn yr hyn y mae Llywodraeth Cymru yn ei dalu i'r ddau Reolwr Cynllun i gyflenwi a gosod yr un mesurau effeithlonrwydd ynni mewn mathau o eiddo a ddiffiniwyd ymlaen llaw, materion cytundebol sydd wedi galluogi Rheolwyr Cynllun i hawlio taliad llawn am fesurau goleuo a dŵr lle mae is-gontractwyr yn gosod dim ond un neu ddau o fylbiau golau neu awryddion dŵr, a diffyg gwybodaeth reoli a ddylai fod ar gael yn rhwydd.

³¹ Gweler *Fuel Poverty Monitor 2020/21*, NEA (2021) at https://www.nea.org.uk/wp-content/uploads/2021/11/0000_NEA_Fuel-Poverty-Report-and-Exec-Summary_v2.pdf